

KONSTANTİNOPOLİS VE ROMA HUKUKU

PERVİN SOMER*

Küçük bir şehir devletinden imparatorluğa dönüşen Roma, yüzyıllar içinde egemenliği altındaki topraklarda adalet ve hakkaniyetle uygulanan bir hukuk oluşturmayı da başarmıştır. Geleneklerden başlayıp Roma-Germen hukuk sistemine damgasını vuran hukuk kurallarına giden süreçte, ince ince işlenen Roma hukuku sadece Avrupa için değil, dünyada pek çok ülke için de önem taşır. Türkiye Cumhuriyeti açısından ise bu önem iki yönlüdür: Birincisi Ön Asya adı verilen coğrafya, yüzyıllar boyu Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak Roma hukuku kuralları içinde yönetilmiştir. İkincisi, bugün Roma hukukunu, Roma-Germen sistemine dönüştüren çalışmanın ilk adımı Doğu Roma İmparatoru Iustinianos tarafından İstanbul'da atılmıştır. Roma hukukunun modern hukukta varoluşuna neden olan bu çalışma yapılmamış olsaydı, tarih sayfalarında İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun diğer başkentleri gibi sıradan bir yer olarak kalacaktı.

Bu nedenle Konstantinopolis/İstanbul'un önemini ve ilişkisini Roma siyasi tarihine ve hukukuna değinmeden izah edebilmek mümkün değildir. Hukuk ise imparatorlukta siyasi ve toplumsal değişim ve dönüşümden etkilenmiştir.

Giriş

Roma Devleti'nin, cumhuriyet döneminin (MÖ 527-510) ilk yüzyıllarına damgasını vuran sınıf mücadelesine rağmen akılcıca idare edildiğini söylemek mümkündür. Bu akılcı idare, Roma'nın tüm İtalya'ya hâkim olmasını sağladığı gibi sınıf mücadelesinin devletin temellerini sarsmasının da önüne geçmiştir.

MÖ II. yüzyılda imparatorluk sınırlarına ulaşan Roma'da, süregiden cumhuriyet rejimi İtalya'daki sorunları çözemez hâle gelmiştir. Nüfusu milyonları aşan Roma, başkent olarak siyasi çalkantıların içine girmeye başlamıştır. En üst düzeyde yaşanan iktidar mücadelesinde her iki sınıf tarafından kullanılan *proletarius* sınıfı, toplumsal huzursuzluklara yol açmaya

başlamıştır: Yapılmak istenen toprak reformu iki kez kanlı bir şekilde engellenmiş, monarşiye doğru giden bir süreç başlamıştır. Paralı ordu sisteminin getirilmiş olması iktidar mücadelesine orduyu da eklemiştir; kendisi de bir ordu komutanı olan Caesar'ın Helen benzeri bir diktatörlük kurmak istemesi ve cumhuriyete sadakatle bağlı bir grup Romalı tarafından öldürülmesiyle toprak reformu süreci sonlanmıştır. Caesar'dan itibaren yeni bir dönem başlamıştır: imparatorluk dönemi.

Başta geçen Augustus (Octavianus), Roma toplumunda tek kişinin idaresine tepki gösterildiğinden "görünürde" cumhuriyet döneminin kurumlarını (halk meclisi ve senato) korumuştur. Ne var ki yetkilerini bu kurumlardan alan Augustus, "önde gelen" (*princeps*) sıfatıyla Roma Devleti'ni tek başına idare etmeye başlamıştır.¹ Marcus Aurelius'tan itibaren babadan oğula geçen mutlak monarşik bir idare, Severus Hanedanı ile askerî bir idare başlamıştır.

Roma Hukuku

Konstantinopolis/İstanbul, uzun bir süre Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştır. Ancak hukuk açısından kentin asıl önemi, 565 yılına kadar çıkartılan yasalar ve emirnameler toplanarak bir külliyyat oluşturulmasında yatmaktadır.

Romalıların en büyük eseri, şüphesiz ki hukuklarıdır. Roma hukukunu hukukçular için cazip kılan, Roma hukuk düşüncesinin teknik olarak mükemmelliği ve geliştirdiği hukuk mantığı olmuştur. Böylece Roma hukuku aklın, bilginin, hukuk mantığının ve hukuk kurumlarının gelişmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi (*mutatis mutandis*) konusunda uygarlığa tüketilemeyecek bir miras bırakmıştır. Bu yolla Roma hukuku yüzyıllar içinde, Avrupa ortak hukuk kültürünün oluşmasında önemli rol oynamıştır.

¹ Benzer bir örnek 1789 Fransız İhtilali'nin sonunda görülecektir: 18 Mayıs 1804'te senato kararıyla cumhuriyet açıkça kaldırılmadan, imparatorluk kurulmuştur. Özetle kurumların kalması her zaman rejimin değişmediği anlamına gelmez.

* İstanbul Medipol Üniversitesi

Eski Çağ dünyasının ilk ve tek devleti Roma değildir; ancak üzerinde yüzyıllar süren ilmi çalışmaların yapıldığı tek Antik Dönem hukuku Roma'nındır. MÖ VIII. yüzyıldan MS XV. yüzyıla kadar süren (23 yüzyıl) bir imparatorluk ömründen ve geliştirdiği hukuktan bahsedildiğinde, hiçbir devletin hukuk kuralları üzerinde hukukçular, hukuk mektepleri mensupları ve hukuk felsefecileri tarafından sekiz yüzyıl çalışılmamıştır. Ayrıca Roma, çok erken devirlerden itibaren, *fas* (din) kuralları ile *ius* (hukuk) kurallarını birbirinden ayırarak hukuku laik bir yapıya kavuşturmuştur.

Yüzyıllara yayılan bir süreç içinde önce diğer kavimler “*ius gentium*” çerçevesinde Roma hukuku ile tanışmışlar, bu hukukun üstün ve hakkaniyeti sağlayan yönünü görüp deneyimlemişlerdir. Bu deneyim aynı zamanda Roma hukukçularının daha esnek ve yumuşak kurallar oluşturmaları bakımından onlara değerli bir çalışma alanı da sunmuştur. Böylelikle *ius gentium*la somut meseleleri çözmek adına hakkaniyete uygun hâle getirilen Roma hukuku, vatandaşın hukukuna (*ius civile*) aktarılmıştır. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan kavimlere Roma vatandaşlığı verildikten sonra (212), herkes doğrudan doğruya *ius civilen*in uygulama alanına dâhil olmuşlardır.

VI. yüzyılda Doğu Roma İmparatoru Iustinianos Konstantinopolis'te hukukçuların eserlerini bir araya toplatarak, bunlara kanun gücü kazandırmıştır. Iustinianos'tan sonra, Orta Çağ'da bu derlemeye *Corpus Iuris Civilis* adı verilmiştir. Bu çalışma esnasında o zamana kadar eskimiş ve/veya uygulanma imkânı ortadan kalkmış olan kurallar tamamen kaldırılmış, yeni ihtiyaçlara cevap vermeyen kurallar ayıklanarak yerine yenileri konmuş veyahut *interpolatio* yoluyla eski hukuk kuralları güncellenmiştir. Bu derleme neticesinde İlk Çağ hukuk çeşitleri içinde en iyi muhafaza edilme özelliğini kazanan Roma hukuku, sonraki yüzyıllar içinde bilinen, uygulanan ve sonuçta modern hukuklara intikal eden bir hukuk olmuştur. Dolayısıyla söz konusu eser hem o dönemin yürürlükteki hukukunu bize tanıtmakta hem de önemli bilgi kaynağı olmaktadır.

Oluşan ve yerleşen bu yapı XI. yüzyıldan itibaren hukukçuların ve felsefecilerinin üzerinde çalışmalarıyla Avrupa ülkelerinin millî kanunlarına dönüşmüş; Roma hukukunun “ikinci hayatı” denilen gelişmeler sonucu Avrupa ülkelerinin birçoğunda hukuk düşüncesi ve hukuk terminolojisi Roma hukuk kavramlarının açık etkisi altında kalmıştır. Roma kültürü ise Rönesans aracılığıyla günümüz Avrupa Birliği'nin ortak temellerinden birini oluşturmuştur.

Bu sürecin merkezinde Konstantinopolis/İstanbul durmaktadır.

Roma'da hukuk, Roma şehrinin MÖ 754-753 yıllarında kurulmasından, MS VI. yüzyılda Iustinianos'un kanunlaştırma hareketine değin uzun bir gelişme süreci geçirmiştir. Bu süre içinde Roma hukuku birdenbire radikal tarzda değil, organik ve sürekli olarak değişmiştir. Oluşması ve gelişmesi 1200 yıldan fazla sürmüş olan Roma hukukunun, Roma şehrinin kuruluşundan Iustinianos'un ölümüne kadar geçen sürede birbirine benzemeyen biçimler göstermesi, Roma uygarlığının siyasal, toplumsal, törensel ve dinsel öğelerine uygun olarak değişip gelişmiş olmasının bir sonucudur.

Eski dönem Roma hukuku hakkında bildiklerimizin hemen hepsi Doğu Roma İmparatoru Iustinianos'un emriyle VI. yüzyılda derlenmiş hukuk metinlerinden öğrendiklerimizdir. Iustinianos derlemesinde toplanmış olan Roma hukukunun çağdaş özel hukuk sistemlerine etkisi; derlemede bulunan hukuk malzemelerinin hukuk bilginlerinin, hukuk bilimini öğretenlerin ve hukuk okullarının incelenip araştırılması aracılığıyla olmuştur. Bu derlemede kabul edilen metinler yüzyıllarca kesintisiz devam eden hukuk geleneğinin bir toplamıdır. Bu süreç içinde hukuk, ayırt edici bir özellik kazanmış ve bu özellik de Roma hukukunun geleceğine ilişkin karakterini belirlemiştir.

Doğu Roma İmparatorluğu ve Konstantinopolis

VI. yüzyılda şimdiki ismi İstanbul olan Konstantinopolis'te derlenmiş olan Roma hukuku, Avrupa'da XI. yüzyıldan itibaren ilmi çalışmaların konusunu oluşturmuş ve bu yolla Avrupa hukuk ilmi doğmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, MÖ 212'de İmparator Caracalla tarafından yayınlanan emirnameyle (*Constitutio Antononiana*) imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkese vatandaşlık verilmiştir. Roma hukukunun, yalnız Romalılara değil, bütün kavimlere uygulanan bir hukuk hâline gelmesi bu devirden itibaren başlar.

III. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan reformların en önemlileri şüphesiz Diocletianus ve Konstantinos'un gerçekleştirdiği ve antik dünyanın siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümünü başlatan reformlardır.

Bütün Akdeniz'i içine alan ve Hazar Denizi'ne kadar dayanan imparatorluğun, III. yüzyıldan itibaren ağırlık merkezi batıdan doğuya doğru kaymaya başlamıştır: Saygınlığına rağmen Roma'nın artık imparatorluğun siyasi ve askerî başkenti olma görevini etkili biçimde

yürütemeyeceği açıkça bellidir. Bu nedenle gittikleri yeri başkent yapma niyetiyle imparatorlar² pek çok kent³ denemişlerdir. Ancak, I. Konstantinos, Byzantion/ Byzantium'a gözünü dikene kadar hiçbir kent başkentlik için tatmin edici olamamıştır.

Byzantion, zaman içinde kurulmuş ve gelişmiştir. İlk hâliyle Megaralıların bir ticaret kolonisiyken, 330 yılında Byzantion'un başkent yapılması, küçük bir yerleşim yerinin dünyanın merkezi hâline getirilmesi ve imparatorların bu şehirde yaşamaya başlaması Konstantinos döneminin en önemli olaylarından birisidir. Diocletianus'un güvenlik ve idari nedenlerle imparatorluk merkezini doğuya kaydırmasının ardından, bu tehlikenin geçmediğinin farkında olan Konstantinos, o zamana kadar adı Byzantion olan şehri, başkent olarak inşa ettirmiştir. Bu şehir, kurucusundan dolayı Konstantinopolis olarak tarihe geçecektir. 330 yılına kadar Byzantion olarak bilinen şehre, planlanırken Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma örnek alındığından *Roma Nova*, "Yeni Roma" adı verilmiş, şehir gerek Roma'dan gerek başta Yunanistan olmak üzere imparatorluğun farklı yerlerinden değerli eserler getirtilerek imar edilmiş ve sonrasında Konstantinopolis adını almıştır.⁴ 395'te Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması, bu şehri Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti, uygarlık, kültür ve din merkezi yapmıştır.

İmparatorluğun her yanından getirtilen süsleme malzemesi, mezar taşı ve heykellerle Byzantion, şaşırtıcı bir hızla imar edilmiştir.⁵ Asya ve Avrupa arasında yer alan Konstantinopolis'in ulaşım, ticaret ve savunma açısından stratejik bir yerde bulunması, üç tarafının suyla çevrili ve karadan surlarla korunan bir başkent olması, şehri Roma İmparatorluğu sonlanana kadar imparatorluğun merkezi konumunda

² Caesar neredeyse imparatorluk oradadır.

³ III. yüzyılda Mediolanum (Milano), Augusta Trevirorum (Trier), Serdica (Sofya), İzmit (Nikomedea) bunlardan birkaçıdır.

⁴ Genellikle, şehri ifade etmek için *urbis* kelimesi kullanılırken, bu yeni şehrin adını *polis* sadece "şehir" diye ifade etmek yetmiştir. Bundan dolayı "şehirde, şehre" anlamında kullanılan *stinpoli*, İstanbul'un eski adı olarak ortaya çıkmıştır. Müslüman Emevî kuşatmasında "İstinbol" deyimini yerleşti.

⁵ V. yüzyıla ait kaynaklar kentte yapılan eserlerden bahsetmektedir. Ne yazık ki bugün Büyük Saray, üniversite, iki tiyatro, elli iki kemer, dört mahkeme binası, on dört saray, beş pazaryeri, sekiz kamu hamamı, yüz elli üç özel hamam, yirmi halk fırını, yüz yirmi özel fırın, elli iki revak ve dört bin üç yüz seksen sekiz aile konutundan hiçbirisi kalmamıştır. Günümüzde, dönemin bütün tarihî dokusunu koruyan Roma ile İstanbul arasındaki fark budur.

tutmuştur.⁶ Ne var ki en parlak günlerinde Doğu'yu kendine benzetemeyen Roma, giderek "Doğululaşma"ya başlamıştır.

Bizans İmparatorluğu, Konstantinopolis'in 330 yılında kutsanmasından itibaren artık bir Hristiyan imparatorluğudur. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olarak kabul edilmesi pek çok yönüyle toplum ve hukukun yapısını da etkilemiştir. Din ile devlet işleri iç içe girmiştir. Doğu yani Kilise başarı kazandıktan sonra geçmişini bir yana atmayıp Roma temelleri üzerinde⁷ ve Roma İmparatorluğu'nun sağladığı çerçevede içinde yükselmiştir; kurumlarını, örgütlenmesini, yönetim sistemini ve yasalarını Roma'dan miras almıştır.

Roma İmparatorluğu'nu, Romalıyı ve hukukunu dönüştüren gelişmeler, ilk imparatorluğun sonu itibarıyla 50-60 yıl sürmüştür; nihayetinde yeni bir karaktere sahip Dominatus devri başlamıştır. Romalılar vatandaş değil tebaa; imparator ise *Dominus et Deus* yani "efendi ve ilah"tır. İmparator her şeye, hatta Hristiyanlığın imparatorlukta serbest bırakılmasından ve imparatorluk tarafından resmî din olarak benimsenmesinden itibaren kiliseye de, hâkim olmuştur.

Bu dönemde tam teşekküllü bir memur sınıfı, bürokrasi oluşmuştur. Halk sınıflara ayrılmıştır. Yargı teşkilatı ve vergi sistemi değişmiştir.⁸

Mutlakiyet idaresinin tam anlamıyla hüküm sürdüğü bir dönemde, imparator dışında başkalarının hukuk yaratması mümkün olmayacağından, bu dönemde klasik hukukçu özelliğine sahip hukukçuların varlığından da bahsedilemez. Hukuku yaratan tek kaynak "imparator emirnameleri", tek kanun koyucu ise imparatorudur.

⁶ İmparatorluk merkezinin Konstantinopolis'e taşınması, imparatorların Batı'da egemenlik etkisinin azalmasına yol açtığından Roma piskoposuna (Papa) politik bir avantaj da sağlamıştır.

⁷ *Ecclesia vivet lege Romana*: "Kilise Roma hukukuna göre yaşar."

⁸ Batı Roma İmparatorluğu'nun neden önce yıkıldığı sorusuna cevap arayan araştırmacılar bazı başka sebeplerin yanında vergi adaletsizliğini de anmaktadır. Nitekim daha önce (400-470) Salvianus da vergilendirmenin yıpratıcı etkileri konusunda şunları söylemiştir: "Vergi, ne kadar sert ve acımasız olursa olsun eğer toplumun tümünde eşit bölüşülseydi, o kadar ağır olmazdı. Fakat yükü herkes birlikte taşımadığı için durum daha utanç verici ve daha yıkıcı. Zenginlerden alınacak vergi yoksullardan alınıyor; zayıf, güçlünün yükünü taşıyor. Yoksulların tüm yükü taşıyamamalarının tek nedeni istenenin onların kaynaklarını aşmasıdır... Bugünkü durumumuzun berbatlığını anlatacak sözcükleri kim bulabilir? Şimdiden yok olmuş ya da can çekiştiği o köşede son soluğunu vermekte olan Roma topluluğu, haydutların elindeymiş gibi boynuna vergi ipinin ilmiği geçirilmiş ölürken, hâlâ zenginlerin sayısı kabarık ve vergilerinin yükünü yoksullar taşıyor..."

Konstantinopolis ve *Corpus Iuris Civilis*

Dönemin en önemli hukuk okullarından biri Konstantinopolis'teydi. 425 yılında II. Theodosios'un emirnamesiyle Konstantinopolis'te hukuk mektebi kurulmuştur. Bu okullarda Roma hukuku öğretiliyor ve bilimsel çalışmalara konu oluşturuluyordu. Öğretim süresi önceleri dört yılken daha sonra beş yıla çıkarılmıştır. İmparatorlar kaliteli eğitimi sağlamak için okula birçok kez müdahale etmişlerdir. Emirname ile o zamana kadar yapılan özel hukuk eğitiminin yerini kamu hukuku eğitimi almıştır. Bu nedenle, çoğu hukuk eğitimi almış yüksek bürokratların denetiminde, devlet dairelerinde hazırlanan mevzuat, belli bir hukuk kültürünün varlığını yansıtır.

V. yüzyıla kadar Atina, Roma İmparatorluğu içinde meşhur felsefe okulları bakımından önemli bir merkezdi. Özel dersler ve konferanslar, bütün şehirlerden daha fazla Atina'da revaçtaydı. IV. yüzyılın sonunda Hristiyanlığın zaferi, Atina mektebine darbe vurmuş; Vizigotların Yunanistan'ı istilasını Atina'nın fikrî hayatını altüst etmiştir. Bunda Konstantinopolis'te açılan hukuk mektebinin de etkisi olmuştur.

Konstantinopolis, imparatorluğun merkezi olmasından itibaren birçok hatip ve filozof buraya gelmiştir. Gerçi Theodosios'tan önce de burada bir nevi üniversitenin mevcut olduğu; profesör ve öğrencilerin Afrika'dan, Suriye'den ve diğer yerlerden İstanbul'a geldikleri bilinmektedir.⁹ Theodosios'un yüksek mektep kurulmasına ilişkin emirnamesine göre, profesörlerin sayısı 31 olacak; felsefeye 1 ve hukuka da 2 kürsü tahsis edilecektir. İstanbul'daki bu mektep, kısa süre içinde imparatorluğun en büyük fikir adamlarının toplandığı bir merkez hâline gelmiştir.

Konstantinopolis'teki saray aynı zamanda klasik Yunan kültürünün bir sığınağı olarak hizmet vermiştir. Bilginlerin oluşturduğu seçkin zümre yüzyıllarca burada yaşamış; onların Yunan metinlerini özenli bir şekilde kopyalamaları sayesinde, Platon, Eukleides, Sofokles'in pek çok eseri yok olmaktan kurtulabilmiştir.

Theodosios zamanında, günümüze kadar gelmiş olan *Codex* (imparator emirnameleri) yayınlanmıştır. Konstantinos'tan Theodosios dönemine kadar çıkartılan emirnameleri içine alan bu *Codex*, sekiz yıllık bir çalışmanın ürünüdür; küçük bazı parçaları hariç elimize ulaşmayan *Codex Gregorianus* ve *Codex Hermogenianus* örnek alınarak hazırlanmıştır. Bu eser, Hristiyanlığın devlet dini olduğu bir dönemi içermesi hasebiyle yeni

⁹ Bu nedenle kaynaklarda üniversitenin Theodosios tarafından kurulmadığı, sadece yeniden yapılandırıldığı da ifade edilmektedir.

dinin hukuk alanında ve kanunların uygulanmasında getirdiği değişiklikleri aktarması bakımından önemlidir.

Nihayet *Corpus Iuris Civilis* adı verilen ve Roma hukukunun modern millî kanunları etkilemesine sebep olan hukuk tarihinin en önemli kanunlaştırma hareketi, Iustinianos döneminde Konstantinopolis'te (İstanbul) gerçekleşmiştir. Konstantinopolis'te oluşturulan Roma hukukunun tüm Avrupa hukuklarını etkilemesi, dünya hukuk tarihi içinde İstanbul'a özel bir önem atfetmemizi sağlar.

Latin kültürünün egemen olduğu bir geçmişten gelen Iustinianos, VI. yüzyılda Cebelitarık Boğazı'ndan Mezopotamya'ya uzanan imparatorluğu Konstantinopolis'ten idare etmiştir. 527-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru olan Iustinianos'un¹⁰ büyük çabası sonucunda Roma hukuku, yazılı olarak toplanmıştır. Bu çalışma onun ilk başarısıdır. Esasen Iustinianos'un bu çabasının arkasında yatan sebep daha başkadır: Iustinianos, hukuku derleme girişimiyle aslında Roma İmparatorluğu'nu siyasi ve coğrafi olarak tekrar eski görkemli hâline döndürmek istemiş, ilaveten başarılı savaşlarla sağladığı siyasi birliği hukuk açısından da tamamlayarak pekiştirmeyi amaçlamıştır. Geçen beş yüz yıl boyunca Roma hukuku, arasına hukukçuların fikirlerinin serpiştirildiği, imparator emirnamelerinin hantal bir yığını hâline gelmişti. O zamana kadar çıkartılan kanunların ve emirnamelerin çokluğu ve dağınıklığı da (bunların toplandığı tek bir arşiv de olmadığından) zorluk yaratıyordu. Özetle bu dağınıklık, bütün hukuk sisteminin resmî makamlar tarafından gözden geçirilmesi ve asırlar süren gelişimin bilançosunun çıkartılması ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca Iustinianos'a göre, Roma geleneklerine dayalı birleştirilmiş bir kanun sistemi, devletin güvenliği için de bir gereklilik oluşturuyordu.

Roma hukuk tarihinde, "Klasik Hukuk Dönemi" olarak adlandırılan dönemde zirve noktasına varan Roma hukuku aradan geçen yüzyıllar içinde toplumun, siyasi yapının ve imparatorluk dinamiklerinin değişmesi ve gelişmesi neticesi eskimiş ve ihtiyaçlara cevap verememeye başlamıştır. Klasik Dönem hukukunu yeni

¹⁰ Iustinianos, savaşlar çok pahalıya mal olduğundan birçok ekonomik düzenlemeye girişmiştir. Bu dönemde kamu hizmetleri azaltılmış, yerel yönetimin ve ordunun hesaplarının denetiminde sıkı bir inceleme sistemi devreye sokulmuştur. Yeni bir toprak vergisi (*aerikon*) çıkartılması ve birçok madde üzerine tekel konulması gerekmiştir. İmparatorluğun her yerinde uygulamaya konan imar programına da çok para harcanmıştır. Mimarlık alanındaki birçok yenilikten biri ve imparatorun en önde gelen başarısı Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesi'nin yeniden yapımıdır.

ihtiyaçlarını karşılayacak oranda değiştirerek yeniden geçerli kılmak ve bütün imparator emirnamelerini de bir *Codex*'te toplamak isteyen Iustinianos, on yılda tamamlamayı öngördüğü bu kanunlaştırma hareketinin başına Tribonianos'u getirmiştir. Tribonianos, avukatlardan ve profesörlerden oluşan on kişilik bir kurula *Corpus Iuris Civilis*'i hazırlatmıştır. Bu kurul tarafından Roma hukukçularının eserleri ve Roma imparatorlarının emirnameleri elden geçirilmiş, ayıklanmış, değerlendirilerek çelişkiler giderilmiş ve belli bir düzen içinde bir araya toplanmıştır. Bu komisyon kısa sürede 3.000.000'dan fazla satır ihtiva eden 2.000 kitap okumak zorunda kalmıştır.

Bu derleme Orta Çağ'dan itibaren *Corpus Iuris Civilis* olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla *Corpus Iuris Civilis*, 528-534 yılları arasında Konstantinopolis'te hazırlanmıştır. Iustinianos'un asıl amacı "Roma hukukunun gelecek nesillere aktarılması, yazıya dökülmesi, kaybolmamasının sağlanması" olmasa da *Corpus Iuris Civilis* eğer hazırlanmış olmasaydı, Roma hukukunun modern hukukları bu derece etkilemesi söz konusu olamazdı. Hazırlandığı dönem itibarıyla amaç, uygulanacak hukuku derlemek olduğundan *Corpus Iuris Civilis*, bir kanun olarak düşünülmüşse de çağdaş hukuklardaki kanun derlemelerinin özelliklerini taşımamaktadır. Şöyle ki bugün bir kanun yapılırken kurallar, genelden özele doğru bir sistem içinde toplanır. Gerçi *Corpus Iuris Civilis*'te de dönemin hukuksal ihtiyaçlarına cevap verecek kurallar sistematik olarak bir araya toplanmıştır ama bu kurallar, münferit özel olaylara ilişkin kurallardır. Bu sebeple bu münferit olaylardan hareketle her olayda uygulanacak genel kurallar elde etmek zordur. Kuralların tümüne yakını Latince yazılmıştır, oysa Doğu Roma'da Yunanca konuşuluyordu. Bu nedenlerle *Corpus Iuris Civilis*'ten daha çok hukuk öğretiminde yararlanılmıştır. Iustinianos'un bu derlemesi 3 bölüm (*Institutiones*, *Digesta* ve *Codex*) olarak hazırlanmış, 4. bölüm (*Novellae*) daha sonra eklenmiştir.

Derlemeyi yapanlara *compiler* adı verilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, *compiler*lar klasik döneme ait metinleri daha önceki imparatorların ve Iustinianos'un emirnameleriyle hukukta yapılan yeniliklere göre değiştirerek bir araya toplanmıştır.

Institutiones için kanun gücünde bir öğrenci kitabı denilebilir. Ders kitabı olarak hazırlanmasına rağmen imparatorun mutlak iradesinin ifadesi olarak yayınlanmasıyla kanun gücü kazanmıştır.

Digesta ise 530 yılında hazırlanmıştır. Klasik hukukçuların eserlerinden zamanın ihtiyaçlarına

göre kullanılabilir parçaları derlemek, gerekli görülmeyenleri ayıklamak, çelişkileri ortadan kaldırmak ve eskimiş kavramlarda değişiklikler yapmak üzere işe başlayan kurul, klasik eserleri elden geçirerek metinlerde *interpolatio* denilen değişiklikleri yapmış ve çalışmalarını 533 yılında tamamlamışlardır. Metinler üzerinde, eskimiş metinleri çağa uydurmak için yapılan değişikliklere *interpolatio* denilmektedir. *Interpolatio*lar çeşitli sebeplerle yapılmıştır. Örneğin, klasik dönemde mal ayrımı *res mancipi-res nec mancipi* şeklinde yapılmaktaydı; *res mancipi* mallar *mancipatio* veya *in iure cessio* ile, *res nec mancipi* mallar ise *traditio* ile devrediliyordu. Iustinianos devrinde ise, *res mancipi-res nec mancipi* şeklinde yapılan mal ayrımı yerine menkul-gayrimenkul mal ayrımı kullanıldığından, bu dönemde tüm mallar için devir muamelesi olarak *traditionun* geçerli kılındığını görüyoruz. Bu sebeple *mancipatio* ve *in iure cessio* kavramları değiştirilerek yerine *traditio*; *res mancipi-res nec mancipi* yerine de menkul-gayrimenkul yazılmıştır.

Bunun gibi, öğretimde kolaylık sağlamak için ya da dinî ve ahlaki sebeplerle veya klasik hukukçuların aralarındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak için de *interpolatio* yapılmıştır. *Digesta*'yı hazırlamak amacıyla klasik dönem hukukçularının eserleri taranmış, üzerlerinde değişiklikler yapılmış olsa da bu çalışma, dönemin önemli hukukçularının eserlerinin zamanımıza kadar gelmesine yardımcı olmuştur; ancak Roma hukukunun orijinalliğinin bozulması noktasında oldukça fazla eleştiri de yapılmıştır.

Codex, *Corpus Iuris Civilis*'in üçüncü bölümüdür. Emirnameler eskisinden başlayarak yenisine doğru sıraya dizilmiştir. Her emirnamenin başında o emirnameyi çıkaran imparatorun adı, sonunda da emirnamenin yazım tarihi yazılıdır. Uzun emirnameler paragraflara bölünmüştür. Bundan böyle mahkemelerde yalnızca *Codex* kullanılacaktı. 528 yılında hazırlanmaya başlanmış, yıl içinde tamamlanarak 529'da yayınlanmıştır. Daha sonra *Institutiones* ve *Digesta*'nın hazırlanması sürecinde geçen dört yıl içinde çıkarılan yeni emirnamelerde dikkate alınarak *Codex* bir kez daha gözden geçirilmiş ve 534 yılında gerekli eklemeler ve değişikliklerle yeniden yayınlanmıştır. Bu *Codex*, daha önce hazırlanmış olan üç *Codex*'i ortadan kaldırmış ve bu son *Codex*, bütün imparatorluk için uygulanması zorunlu hâle getirilmiştir.

Orta Çağ İtalyan hukuk okullarından geçecek ve Güney Afrika, Fransa ve Almanya gibi çeşitli ülkelerin hukuk geleneklerinin de bir bölümünü oluşturacak

olan, işte bu derlemeydi. Daha da önemlisi bu derleme, Iustinianos'un imparatorluğa Yunan değil, Roma prensiplerine dayalı idari bir birlik getirme kararlılığının da bir sembolüydü.

Roma hukukunun içinde doğup geliştiği coğrafya, yedi tepe üzerine kurulu Roma'da başlamış ve Roma İmparatorluğu'nun yaşamı bir başka yedi tepeli şehir olan İstanbul'da sona ermiştir. İstanbul şehri, sadece Iustinianos derlemesinin vatanı olmasıyla değil, IV. yüzyıl başından itibaren Roma İmparatorluğu'nun başkenti olması itibarıyla da hukukun gelişmesinin iki büyük merkezinden birisi olmuştur. Konstantinopolis'in Roma hukukundaki fonksiyonu, onu sadece muhafaza etmek değildir. O devrin Doğu hukuk anlayışı ile Roma hukuk anlayışı bu bölgede çatışmış; bunun sonucu, sadece bir kavme değil bütün kavimlere hitap edebilen nitelikte yeni bir hukuk sistemi doğmuştur. Şüphesiz Roma hukuku, sadece İtalya'daki Romalılık özelliğini korusaydı, sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın değişik görüşler taşıyan ülkelerinde gerçekleştirdiği etkiyi yapamazdı.

Roma hukukunun Türkiye'yle ilişkisine gelirse, Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'ı fethinden (1453) Cumhuriyet'in ilanına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan hukuk İslam hukukudur.

Roma hukuku ve İslam hukuku birbirinden çok farklı iki hukuk yapısıdır. Roma hukuku çok eski devirlerde laik hukuk hâlini almış, yani beşerleşmiştir. Din (*fas*) ve hukuk (*ius*) kuralları erken dönemde birbirinden ayrılmış ve ihtiyaçlardan doğan, insan aklının, eşyanın tabiatı gereği konulan kurallardan oluşmuştur; etkilendikleri felsefe de farklıdır.

Son olarak şu hususlar ilave edilmelidir. 1453'te yıkılan Doğu Roma İmparatorluğu, sonraki çağlarda etkisini üç alanda sürdürmüştür:

- Siyaset alanında: Özellikle Alman imparatorları Roma imparatoru unvanıyla taç giymişler, böylelikle imparatorluklarına meşruluk kazandırmak amacıyla Roma imparatorlarının halefi gibi davranmışlar ve aynı sebeple ülkelerinde Roma hukukunu uygulamışlardır.

- Din alanında: Merkezi Roma'da olan Hristiyanlık dini ile Avrupa'yı birleştirmekte de etkili olmuştur. Hâlen Hristiyanlığın en önemli merkezi olan Vatikan, Roma'nın içindedir.

- Hukuk alanında: Orta Çağ biterken Roma, hukuk alanında Avrupa'yı birleştiren bir merkez oldu. Roma İmparatorluğu'nun kültür ve hukuk alanındaki etkisi XIX. yüzyılın sonundaki kanunlaştırma hareketlerine kadar doğrudan doğruya sürmüştür.

KAYNAKLAR

- Baker, S., *Eski Roma: Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Ekin Duru, İstanbul 2012.
- Barrow, R. H., *Romalılar*, çev. Ender Gürol, İstanbul 2006.
- Buckland, W. W. ve P. Stein, *Textbook of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1963.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul 1926.
- Freeman, C., *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, çev. Suat Kemal Angı, Ankara 1996.
- Grant, M., *Roma'dan Bizans'a*, çev. Z. Zühre İlkgelen, İstanbul 2000.
- Hausmaninger, H. ve W. Selb, *Römisches Privatrecht*, Wien 1997.
- İzник, E., "Pagan Bir İmparatorluğun Hristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu", *Doğu Batı*, 2009, c. 11, sy. 49, s. 41-76.
- Koschaker, P., K. Ayiter, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, Ankara 1975.
- Mansel, P., *Konstantinopolis-Dünyanın Arzuladığı Şehir*, çev. Şerif Erol, İstanbul 1996.
- Ortaylı, İ., *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2006.
- Schwind, F., *Römisches Privatrecht*, Wien 1950.
- Schwarz, A., *Roma Hukuku Dersleri*, çev. T. Rado, İstanbul 1965.
- Sieber, H., *Römische Rechtsgeschichte*, Darmstadt 1968, c. 1.
- Somer, P., "Roma'da Vergilendirme", *Doç. Dr. Mehmet Somer'e Armağan*, haz. Murat Yusuf Akın, İstanbul 2006.
- Tahiroğlu, B., *Roma Borçlar Hukuku*, İstanbul 2012.
- Tahiroğlu, B. ve B. Erdoğmuş, *Roma Hukuku Dersleri - Genel Kavramlar*, İstanbul 2012.
- Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943.
- Villey, M., *Roma Hukukunun Güncelliği*, çev. B. Tahiroğlu, İstanbul 1996.